

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, Jan.-Dec. 2021, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری-دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 5

☆ بدر مسعود خان، ڈاکٹر شائستہ حمید خان، واصف لطیف

اشوال فقیر دی شاعری داسماجی تے عصری پکھ

Abstract

Love for the Land and people is natural phenomina. Our Land has been clutches by the clothes of invaders in past. This land was packed with treasures. Its Soil grew gold. Its rivers flow floodly and spread happiness all around. The invaders snatch the bread from the mouth of local man. Most of the people were so simple that they even not know about the battels, invasians and looting the treasures. When invaders from different corners of the world came to this land only to quench their thrust for lust. Their lusty and dusty thoughts brought destruction for the local natives. Enriched historical back ground was the identity of this soil that was rooted out by these robbers. Even the local land lord, Wadairy and Tumandar also became their companion. Such lord of today have been the agents of foreign invaders. Life of comman people have become so tough and rough that he is forced to

-
- ☆ شعبہ سرائیکی، اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور
 - ☆ شعبہ اُردو، جی سی یونیورسٹی، لاہور
 - ☆ شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

live in his Wasaib with tearfull eyes. Even all the ecological scenerio is changed. Our Poet Ashoo Lal Faqir is so sad on this historical destruction.

انسان تے سماج دارشتہ بڑا گوڑھا، مضبوط تے ہزاراں سالاں تے محیط اے۔ سماج دھرتی دی بنیاد اے جیہڑا اپنا وجود منوا کے اپنی بقا قائم رکھن دے نال نال دھرتی واسیاں دیاں حیاتیاں وچ خوشحالی لیان دا کارن اے۔ سماج وچ رہن تے ویلے دے نال ٹرن لئی انسان نے کئی شیواں لہیاں، بنائیاں تے ایجاد کیتیاں جیہناں پاروں اک پاسے تے سماج واسیاں دیاں حیاتیاں وچ سوکھ پھٹی دوجے پاسے ویلے دیاں راساں انسان دے ہتھ وچ ہو رموکلیاں ہو گئیاں۔ سماجی ترقی نے جتھے تہذیب تے ثقافت نوں پروان چڑھایا او تھے زبان تے ادب نوں وی ودھن پھلن دا موقع دتا جیہدا ثبوت ساڈے کول ہزاراں ورھیاں دی تہذیب تے تاریخ دی صورت موجود اے۔ اڈواڈ فنون لطیفہ وچ شاعری سب توں اہم، آسان تے موثر ذریعہ سی جیہدے راہیں لوک اپنے جذبیاں دا بھرواں اظہار سی۔ لوک گیت، لوک داستان تے لوک قصے کہانیاں وی شاعری ای سی جیہڑے گواہ اے کہ انسانی جیون کیہناں کیہناں پڑاواں وچوں لنگھ کے ترقی یافتہ صورت وچ ساہمنے آن کھلوتا اے۔ لوک شاعری تے لوک دانش دیاں بنیاداں دھرتی وچ بڑیاں ڈونگھیاں نیں۔ اجوکی نویں شاعری جے دھرتی تے تاریخاں نال جڑت رکھدی ہووے گی تے کسے پکھوں وی ینی نہیں۔ شاعر دھرتی دا داجیا جایا ہووے تے شاعری راہیں سماج نوں بھروسے ڈھنگ قاری ساہمنے اڑائے۔

دھرتی توں وجود پان والی شاعری تاریخی تے سماجی ورثے نال جڑت اے۔ ہاکڑہ، دراوڑ، ہڑپہ، موہنجوداڑو، وادی سندھ دی تہذیب تے وسیب دی جیندی جاگدی تاریخی باہری حملہ آوراں دی لٹ مار دا بیانیا اے جیہدا مہاندرا جوکی شاعری وچ وی بڑا بھرواں اے۔ دھرتی واسیاں باہری حملہ آوراں نوں دھڑیل (دھاڑویاں) دے ناں نال منسوب کیتا۔ دھاڑویاں نے کئی رُوپ اپنا کے ایس پُرامن دھرتی نوں تہس نہس کر دتا۔ پیار، محبت، امن، رواداری، اُنس تے بھائی چارہ وسیب دی اُچھی شناخت سی جیہوں مدھول دتا گیا۔ دھرتی اُتے دھاڑوی کدی تہذیب سکھان دے بہانے آئے تے کدی اوہناں لٹ مار نوں مذہب دے اُچھاڑ وچ لپیٹ کے پیش کیتا۔ ہر حملہ آور نے اپنے حملے نوں جیہڑا وی ناں دتا، مقصد سبھ دا اکوسی یعنی دھرتی دے وسائل تے خزانیاں دی لُٹ مار۔ بھولے بھالے دھرتی واسیاں دے سرکٹ کے منارے بنائے گئے تے مقامی لوکاں نوں بے دخل کر کے دھرتی نال ناٹھ توڑن دے جتن کیتے گئے۔ ایس دھرتی دے اصل وارث نمائے نتانے بن کے جنگلاں، پہاڑاں تے صحراواں وچ حیاتی لنگھان تے مجبور ہو گئے۔

اشولال فقیر دھرتی دا جم پل اے۔ اوہناں دی شاعری وچ علاقے دی تہذیب تے ثقافت، وسوں تے تاریخ توں

اگوئی ملدی اے۔ اوہناں دی شاعری وسیب دا اوہ سماجی تے عصری بیانیہ اے جیہنوں سندھ وادی دا جتھے ہزار سال پرانا بیانیہ آکھیا جاسکدا اے۔ باہری حملہ آوراں تے دھاڑویاں دے ظلماں وچ سبھ نالوں تکلیف دہ گل ایہہ سی کہ دھرتی واسیاں توں اوہناں دی ہزاراں ورہیاں دی شناخت کھوہ لئی گئی۔ زبان، ادب تے ثقافت توں وانجھا کرن مگروں ذہنی طور تے مفلوج کر کے غلامی دیاں پھاپیاں پوا کے ہمیش لئی بے بس کر دتا گیا۔

اشوال فقیر دی شاعری وچ پرانے وسیب دے قبیلیاں تے قوماں دا تذکرہ اپنی شناخت تے آپ سیہانندی تصویر اے۔ اوہناں دے بیانیے پچھے سماج دا بھرواں دکھ لکیا اے۔ دھرتی واسیاں نوں جتھے باہری حملہ آوراں جی بھر کے لٹیا اتھے وڈیریاں تے جاگیرداراں وی گھٹ نہ کیستی۔ لوکاں نوں بنیادی حق توں وانجھ کے مجبور تے بے وس لوکاں نوں دھرتی نالوں نکھیر کے گھر وچ نتھاواں کر دتا گیا۔ دریا ہمیشہ وسیب دے تہذیبی دھارے دی بنیاد بن دے نیں۔ دریاواں کنڈے پنگرن والا وسیب وڈیاں تے ترقی یافتہ تہذیبیاں دی مڈھلی صورت اے ایس لئی لوکاں دی دریاواں نال جڑت جان توں ودھ ہوندی اے دریاواں دا پانی حیاتی نوں رواں رکھن لئی ات ضروری اے۔ اجو کے پنجاب تے سندھ دے علاقے سپت سندھویاں وادی سندھ دی تہذیب دیاں باقیات نیں۔ ایہہ اوہ تہذیبیاں نیں جیہڑیاں دریاواں کنڈے پنگریاں تے ودھیاں پھلیاں۔ دھرتی دے مڈھلے سماجی، تہذیبی تے تاریخی سیہان ویداں دے مناجات وچ دریاواں دے تذکریاں توں ہوئی۔ بیاس، ستلج، راوی، چناب، جہلم، سندھ، گھاگر، سرسوتی تے ہاکڑہ جیسی تہذیب دی شناخت ہوئی۔ جدوں مقامی لوکاں نوں کمتر تے پینا سمجھیا جان لگا تے لوکاں دا رشتہ دھرتی تے دریاواں نالوں توڑ دتا گیا۔ نتیجے وچ لوکاں دی دریاواں نال خاص کر سندھ ساگر نال عقیدت ہو روی ودھ گئی۔ اوہناں دے دلاں وچ سدھر طوفان بن کے اُبھری جے ویلا ضرور آئے گا جد دھرتی دے ظالم وڈیریاں دی غلامی توں نجات پا کے سندھ دریا دی گودی وچ سکون دا ساہ لے کے اپنی ازلی پیاس بجھان گے۔ اشوال لکھدے نیں:

اساں کو بجھے، کوڑھے، کوہترے
اساں نگو ساویں اوترے،
ساکوں ساڈے جنت نہ بھانے
ساڈے بیلے پھل کمانے
اساں اکھیں متوں تھرہیں
اساں گھر ہوندے بے گھرہیں
اساں کال کرہہ دے وس اچ

اساں سندھ دے ہوندے تس اچ

اساں ہک واری ول جیسوں

اساں اپنا پانی پیسوں (1)

وسیب دے وسنیکاں دی آپوا پنی کہانی اے۔ اشولال فقیر نے وسنیکاں دے قصے کہانیاں دا تذکرہ سچ نال کیتا۔ ہر آبادی دیاں خوشیاں، بھوگ، دکھ سکھ، بھکھ ترہہ، خواہشاں، سدھراں تے اُمیداں دا کھجماں ہوندا اے جیہڑا وسیب دی سنجان بن دا اے جیہدے وچ آس امید، وسوسے وی ہوندے نیں تے بے یقینی دے خوف وچکارا امید دی کرن وی سر پٹن لئی تیار ہوندی اے۔ دھرتی نے کئی زمانے تلکلیئی حاکم آئے تے گئے پر مقامی آبادی محکوم بن کے حیاتی ٹپاندی رہی۔ ماضی داملوہا اجو کے ملتان داروپ وٹا کے وسیب دی جیوندی جاگدی نشانی بن کے پوری شان شوکت نال فیرتوں زندہ ہو گیا۔ ملتان دی تہذیب جیوندی جاگدی تہذیب اے۔ سر زمین نوں کئی واری تہس نہس کیتا گیا، کئی واری تباہی بربادی ویکھی گئی بھروسے طاقت پاروں دوبارہ توں جی اٹھی تے اپنے ودھا دا ڈھلا سفر جاری رکھیا۔

اشولال فقیر نے وسیب دیاں محرومیاں نوں قلم دے زور نال منزل دی شناخت عطا کیتی۔ اوہناں دی شاعری دا کینوس سدھ پدھرا اے جیہدے راہیں ہزاراں ورہیاں دے سماجی، تہذیبی تے تاریخی شعور دی دریافت ہوئی۔ اپنیاں بستیاں تے آبادیاں نوں اگے وانگ جیوندا جاگدا ویکھن دی سدھرا دے سینے وچ ٹھاٹھاں مار دے سمندر وانگ اُبھردی اے۔ کسے وی رُکھ نوں اپنی چھاں دی حفاظت لئی بندوق نہیں چکنی پیندی۔ اوہدی چھاں، پھل تے پتے ای اوہدی حفاظت کردے نیں:

اپنے بک وچ کالا پانی پیندیاں دی

چُپ نہیں چنگی مویاں وانگوں جیندیاں دی

کہیں پاسوں ایویں ہیل ہوا دی آوے پئی

وستی شالا وستی نال الاوے پئی (2)

اشولال فقیر دی شاعری وچ مزاحمت دا عنصر نمایاں اے جیہڑا گواہ اے کہ اوہناں جس دور وچ اکھ کھولی آل دوالے دھاڑ ویاں دا کسے نہ کسے شکل وچ غاصبانہ قبضہ ویکھیا۔ جبر دے خلاف اوہناں دا قلم بولد نہیں سگوں چمکدا اے۔ اوہ اپنی دھرتی تے وسوں دے محافظ سن۔ دھرتی تے مٹی نال بے پناہ محبت دا تقاضہ اے کہ کوئی وی ایہنوں راہندے نہ۔ دھرتی دے دشمن نال نفرت دا اظہار کردے لکھدے نیں:

سُن دے ہنیں کوئی فوجاں لٹھن راجاں تاجاں والیاں

کوٹ فصیلاں اُتے نچدن ہن، گھوڑے، سانگاں

رات اساڈے ناویں (3)

ملتان وسیب دا پرانا تاریخی شہر اے۔ ملتان شہر دی تباہی دا تذکرہ شاعراں کول ڈھیر مضبوط اے۔ شاعری وچ ملتان دی تباہی تے بربادی دی تاریخ مضبوطی نال پیش کیتی گئی اے۔ دھرتی اُتے باہری حملہ آوراں نے بڑے ظلم کیتے تے مقامی لوکاں نوں تہس نہس کر کے رکھ دتا پر باوجود حملہ آور ہیرو بن کے ساڈے سراں اُتے چڑھ بیٹھے۔ اوہناں مقامی لوکاں نوں شہر دے چوکاں وچ پھاہے چاڑھیا۔ سکندر مقدونی، نادر شاہ درانی تے احمد شاہ ابدالی ظالم ہو کے وی ہیرو بن گئے تے مقامی شوہدے مظلوم ہون دے باوجود اپنی سیہان توں وانجھے رہے۔ ایس منظر نامے دی جھلک اشوالال فقیر دی شاعری وچ کجھ ایسراں ملدی اے:

ایں شاہر کوں خونی بُرج اُتوں
کیا ڈیکھے شام دی شام کوئی
ایویں سن دے نہیں شاہ نادر دے
سبھ پورے ول فرمان تھئے
ہک سر بد لے سولتانی
ہر چوک اُتے قربان تھئے
انوں ہاتھیاں تے اُنوں گھوڑیاں تے
نویں حاکم شہر دے لنگھدے ہن
ہتھ پنھ کے لام مجاوراں دی
کھڑی آہدی ہے جی آیاں نوں (4)

سپت سندھو ست دریاواں دی دھرتی جیہدیاں باقیات روہی تے چولستان نیں، کدی اتھھے دریائے ہاکڑہ تے سرسوتی وگدے سن۔ ایس دھرتی دے وارث دریا ریت دے سمندر بن گئے۔ سندھ ساگر نے وی اپنا رخ موڑ لیا جس پاروں موسم رُس گئے، شہراں دے شہر اُجڑ گئے، خوشحالی داناں نشان مک گیا جنگل مک گئے۔ قہر پاروں دھرتی واسیاں دیاں اکھاں دا پانی سُک گیا۔ ہریالی مگی تے ہرن، ہرنوٹے وی ہمیشہ لٹی ٹر گئے۔ اشوالال فقیر ایس لیے دے بیان وچ لکھدے نیں:

ساڈے اندروں وگدی اے سرسوتی
ساڈے اندروں ہاکڑ اوگدا اے

ایہہ گلیاں یار ڈیرا وریاں
 ساکوں ڈیکھ کے ایویں لگدا اے
 جیویں ہُنے ہُنے کوئی ویندا پئے
 جیویں ہُنے ہُنے کوئی وَل آسی (5)

اشولال فقیر دی شاعری کئی اجیہیاں نویاں سُونہاں دیندی اے جیہناں کارن پڑھن ہار کئی نویاں نویاں گلاں تے نت
 نویں نظاریاں توں جانو ہوند اے۔ اوہناں دیاں گلاں وچ کثیر الجہاتی جہان آباد اے۔ اوہناں دیاں گلاں روایتی نہیں سگوں
 نواں جہان لے کے سامنے آئیاں۔ دریائے راوی کسے زمانے وچ ملتان دے قلعے دے آہروں باہروں وگدا سی، اج
 کدھرے دُور چلا گیا اے تے ہلاد دا عظیم الشان مندر اک ڈھیری داروپ وٹا گیا اے۔ وسیب دے سماجی منظر نامے نوں
 اشولال نے شاعری وچ سوہنے ڈھنگ نال ورتیا۔ وسیب داما ضی شاندار سی۔ لوکی اک دُوجے نال پیار تے محبت وٹاندے
 سن پراوہ ویلا کھڑتج گیا اے۔ آباد جھوکاں دھرتی دی پچھان سن۔ کھوہ وسوں دی سنجان سن اوہدا وک وی مک گیا۔ ویرانی تے
 اُجاڑداراج چار چودھارا اے۔ اشولال فقیر اپنے دل دی گل وسیب دے پکھی نال کریندا اے:

ہُن لوک دلاں وچ راہندے نہیں
 پک بے دیاں گالھیں سہندے نہیں
 کھوہ واہندے نہیں، تھئی جھوک فنا وکے پکھو آ (6)

سندھ دریا دارشتہ وسوں نال بہوں گوڑھا اے۔ حیاتی دی علامت ایہہ دریا خوشحالی وی علامت سی۔ ایہدے دم
 نال وسیب وچ خوشیاں داراج سی۔ جدتوں دریائے رُخ وٹایا دھرتی تے مُونجھاں نے ڈیرے لالے۔ بڈل، گونجاں، جنور،
 مچھی تے کچھی وی رُسے دسدے نیں۔ اشولال لکھدے نیں:

کیوں روندے ہن کالے بدل ڈسا
 کبھی گونج ڈسا کیوں کر لاندی ہے
 شینہ لوندا ہے جھل اپنی کوں
 بیلہ سکدا ہے تیڈے درشن کوں
 تیڈے درشن کوں کچھی سکدی ہے
 ڈھنڈیں سکدیاں ہن تیڈے پانیاں کوں
 تیڈے پانیاں کوں مچھی سکدی ہے

ایویں کنیں ڈینہہ تاں ناویں نوری دے

سینے آن ساسو ہناسندھ سائیں (7)

اوہناں شاعری وچ وادی سندھ دی پرانی تہذیب بھالی۔ اوہناں ایس تاریخ راہیں وسوں وچوں لوک دانش، تہذیبی روایتاں تے قدراں نوں ساہمنے لیان دا جتن کیتا۔ اوہناں آس، اُمید نال محرمیاں تے ناکامیاں بارے گل کیتی۔ اوہناں وسیب دے دکھ درد تے احساس نوں دلوں محسوس کیتا تے شاعری راہیں لوکاں تک اپڑایا۔ اشولال فقیر دی سوچ دا وسیب روپ انج اے:

گورو دی نہ چیلے دی

ساری گالھ اے ویلے دی

دور سنیدی وسوں دی

نال سنیدے پیلے دی

تن اپنے دی لکھی پڑھ

لکھی چھوڑ کتاباں دی

کوئی ہک کیاری ہووے پئی

سُرمیاں نال غلاباں دی (8)

تخلیق کار دا وسیب نال تعلق گوڑھا ہونا ضروری اے۔ ایس تعلق پاروں ای تخلیق وچ اثر تے جان پیندی اے۔ اشولال وسیب دے ذرے ذرے نال پیار کردے دے دے نیں اوہناں تاریخ دے پنے پلٹے تے دھرتی دا تابناک ماضی اوہناں دیاں اکھاں ساہمنے آکھلوتا جس پاروں توں دکھ درد نال اوہناں دیاں اکھاں بھج دیاں دسدیاں نیں۔ دھرتی جیہڑی کدی سونا جمدی سی لوکائی امن سکون دی حیاتی جی رہے سن، ویکھدے ویکھدے تباہی بربادی دا شکار ہو گئی۔ قدیم تاریخی شہر موہنجوداڑو تے ہڑپہ دے وچکار قدیم تاریخی مقام سوئی و ہار ”نیل“ دی پیدوار پاروں ایشیا توں اڈ دُور دُور دے براعظماں تک مشہور سی، اج اوس نیل داناں نشان وی باقی نہیں۔ ابھی دکھ شاعروں اندر رواند رکھو کھلا کیتی کھلوتا اے کہ اوہدی دھرتی دی سماجی، ثقافتی معاشی، عصری، تاریخی تے سیاسی تاریخ دے نقشِ مُندے جارہے ہیں۔ نیل دی فصل لئی وڈے وڈے تلاواں دے نشان دھرتی دی عظمت دے گواہ نیں۔ سوئی و ہار دے ٹھلھ تے ٹھیر دھرتی دی عظمت دے گواہ نیں۔

شاعری وچ ”نیل“ دی علامت خوب ورتی گئی اے۔ اوہناں نیل نوں رنگ دی علامت توں اڈ دھک (سٹ،

چوٹ) دے معنیاں وچ ورتیا اے۔ ایہہ علامت اصل وچ ظالماں ولوں دھرتی دے امن پسند تے معصوم لوکاں نوں لگن

والے پھٹاں نوں اُگھیر دی اے۔ مقامی لوکاں دی کل کائنات اوہناں دی سادگی، دھرتی نال جڑت تے سدھی سادی گزراں سی۔ کسے نوں دکھ دین بارے اوہناں کدی سوچیا وی نہیں سی۔ اوہناں نوں اصلوں پتہ ای نہیں سی جے ظلم دا مقابلہ کرن لئی بندوق تے بارود دا سہارا لینا پیندا اے۔ بھولے بھالے دھرتی واسی دھرتی تے چلن والے بل، پنجالی تے ڈاہنڈاں (بلداں) نوں ای اپنی حیاتی سمجھدے سن۔

اوہناں دی شاعری دا بیانیہ بھروسے طریقے نال تہذیب تے ثقافت، سماج تے زمانے نال جڑیا سی۔ اوہناں دی شاعری وچ شاندار ماضی، موجودہ حالات دی سچی سچی جھلک تے چنگے مستقبل دی آس، امید دا بھرواں ذکر اے۔ شاعری دھرتی دی شاعری اے۔ اوہناں کھلی اکھ نال سماج تکیا تے حقیقتاں نوں دھرتی واسیاں اگے لیان دا آہر کیتا۔ اوہناں دی شاعری سماج دے ماضی، حال تے مستقبل نوں محفوظ کرن دی کوشش اے جیہدے وچ بلاشبہ اوہ کامیاب دسدے نیں۔ اوہناں سپت سندھو، ہڑپہ، موہنوداڑو، سوئی ہار، پنجاب تے ملتان دے تھیںناں راہیں اوتھوں دے واسیاں دے دکھ سکھ، خوشیاں غم، سدھراں امیدیں، ماضی حال تے مستقبل نوں تاریخ دا حصہ بنایا۔ شاعری راہیں پرانے سماج دی تاریخ نوں اکھاڑیا تے اجوکیاں مونجھ مونجھاریاں نوں کھل کے بیانیہ جھلک لئی رجائیت پسندی دا پہلو قاری دے لاشعور وچ اجاگر کرن دی کوشش کیتی اے۔ مکدی گل ایہہ کہ اشولال فقیر نے جتھاں اپنی شاعری وچ سماجی تے عصری حیثیت نوں نمایاں کیتا اُتھاں اپنے تاریخی ورثے دی تباہی تے ماتم وی کیتا۔

حوالے

- 1- اشولال فقیر، چھیڑو تھ نہ مرلی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2007ء، ص 61
- 2- اشولال فقیر، گوتم نال جھیرا، ملتان: بیکن بکس، 1995ء، ص 15
- 3- چھیڑو تھ نہ مرلی، ص 15
- 4- کاں وسوں دا پکھی، ص 78
- 5- اشولال فقیر، سندھ ساگر نال ہمیشاں، لاہور: شرکت پریس، 2002ء، ص 153
- 6- چھیڑو تھ نہ مرلی، ص 53
- 7- سندھ ساگر نال ہمیشاں، ص 79
- 8- گوتم نال جھیرا، ص 109